

Lidia POTYKANOWICZ-SUDA
Baldowo

Listy emigracyjne Waleriana Meysztowicza do Stanisława Kościalkowskiego

Streszczenie

W wyniku działań II wojny światowej wielu polskich naukowców z Uniwersytetu Stefana Batorego (USB) w Wilnie udało się na emigrację lub zostali zesłani w głąb Związku Sowieckiego. Część z nich nigdy nie wróciła do kraju. Rozproszeni po świecie szukali z sobą kontaktu. Przykładem pamięci i wzajemnej życzliwości są listy mieszkającego w Rzymie księdza Waleriana Meysztowicza, profesora prawa kanonicznego na USB do przebywającego w Bejrucie profesora Stanisława Kościalkowskiego, wykładowcy historii Polski na tym też uniwersytecie. Prezentowane tutaj listy znajdują się w Archiwum Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w Warszawie.

Słowa kluczowe: Kościalkowski Stanisław, Meysztowicz Walerian, emigracja, nauka, XX wiek.

W 1919 roku w Wilnie rozpoczął działalność polski Uniwersytet Stefana Batorego (USB). Był on jednym z pięciu polskich państwowych uniwersytetów w tym okresie i jedynym, w którym studenci mogli zdobywać wiedzę w niemal wszystkich dziedzinach nauki. Wybuch II wojny światowej położył kres tej szybko rozwijającej się uczelni na północnych kresach Drugiej Rzeczypospolitej. 19 września 1939 roku Wilno zostało zajęte przez wojska sowieckie, a pod koniec października przekazane Republice Litewskiej. Następnie w połowie grudnia tego samego roku władze litewskie zamknęły USB, powołując w jego miejsce litewski Uniwersytet Wileński. Pracownicy polskiego uniwersytetu stracili pracę, a często także wolność, gdy w czerwcu 1940 roku doszło do aneksji Litwy przez ZSRR i wojska sowieckie ponownie wkroczyły do Wilna. Aresztowania i zsyłki do sowieckich łagrów dotknęły wielu wybitnych

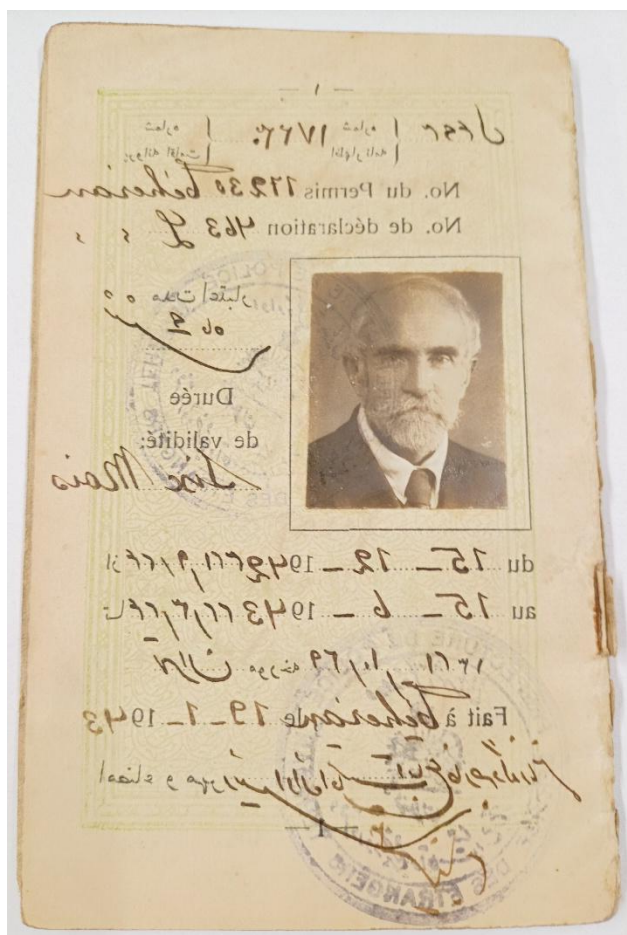
polskich naukowców *Almae Matris Vilnensis*. Część z nich, którym udało się wydostać z „niehumanitarnej ziemi” nigdy nie powróciło do Polski¹.

Informacje na temat wojennych losów i działalności części polskich profesorów, którzy w wyniku II wojny światowej znaleźli się na emigracji możemy odnaleźć przeglądając nieznane dotąd w literaturze przedmiotu archiwalne listy od różnych osób do profesora Stanisława Kościałkowskiego, historyka USB². Znajdują się one w częściowo zachowanej spuściźnie Kościałkowskiego przechowywanej w Archiwum Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych (APISK) i stanowią najcenniejszą jej część. Wśród nich są listy od księdza profesora Waleriana Meysztowicza, teologa i historyka USB³.

¹ Mirosław Adam SUPRUNIUK, „Ks. Prof. Walerian Meysztowicz i Polski Instytut Historyczny w Rzymie”, *Archiwum Emigracji* 1 (2013), s. 51. Więcej na temat USB zob. w: Magdalena GAWROŃSKA-GARSTKA, *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Uczelnia ziem Północno-wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej (1919-1939) w świetle źródeł*. Poznań, Wydawnictwo Rys, 2016.

² Dotychczas ukazał się drukiem jedynie list, którego nadawcą był prof. Michał Birżyszka, rektor litewskiego Uniwersytetu Wileńskiego, zob. Lidia POTYKANOWICZ-SUDA, „Wiadomości z Wilna i emigracji z lat 1939-1949 w liście profesora Michała Birżyszki do profesora Stanisława Kościałkowskiego”, *Regiony i Pogranicza* 6-7 (2018-2019), s. 156-163.

³ Spuścizna Stanisława Kościałkowskiego, znajdująca się w spisie zespołów APISK pod nr 7 została rozpoznana i uporządkowana przez autorkę i mgr Mariolę Szaleniec z Archiwum Narodowego w Krakowie w październiku 2015 r. Prace porządkowo-inwentaryzacyjne prowadzono w ramach pomocy instytucjom polonijnym, organizowanym przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych, z wykorzystaniem funduszy pochodzących z Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego (zob. Lidia POTYKANOWICZ-SUDA, Mariola SZALENIEC, „Spuścizna Stanisława Kościałkowskiego 1924-1950. Inwentarz”. Rzym 2016 [komputeropis dostępny online https://pisk.jezuici.pl/wp-content/uploads/2025/08/PISK_inwentarz_zespol_7.pdf; dostęp 05.02.2026].

Pozwolenie na pobyt w Iranie dla Stanisława Kościałkowskiego, wystawione przez Prefekturę Policji w Teheranie, Teheran, 19 stycznia 1943 r. APISK 7/9.

Zanim przejdziemy do omówienia i prezentacji źródeł przyjrzyjmy się pokrótce ich dwóm głównym bohaterom. Adresat listów prof. Stanisław Kościałkowski (1881-1960), historyk, badacz dziejów Litwy, nauczyciel akademicki, członek tajnego Komitetu Organizacyjnego Uniwersytetu Wileńskiego w roku 1918. Od 1919 roku pracował jako zastępca profesora, a później profesor (1923) i profesor zwyczajny (1937) historii Polski na USB. Po zamknięciu uczelni w latach 1940-1941 brał udział w tajnym nauczaniu w Wilnie. W czerwcu 1941 roku został aresztowany i deportowany do obozu na północy Uralu; uwolniony w wyniku tzw. amnestii, w sierpniu 1942 roku wraz z powstałą wówczas Armią Polską w ZSRR dowodzoną przez gen. dywizji Władysława Andersa, tzw. Armia Andersa, przedostał się do Iranu. Jesienią tegoż roku współtworzył instytut naukowy pod nazwą Towarzystwo Studiów Irańskich w Teheranie i został jego prezesem. Aktywnie pracował naukowo, wykładał, pisał, redagował *Studia Irańskie*. W marcu 1945 roku wyjechał do Bejrutu, gdzie objął funkcję dyrektora powołanego wówczas Instytutu Polskiego w Bejrucie oraz kierował działającym przy nim dwuletnim Studium Polonistycznym. Pod koniec czerwca 1950 roku wyjechał do Anglii.

Od 1951 roku mieszkał w Pitsford Hall k. Northampton, gdzie uczył w szkole sióstr nazaretanek oraz wykładał na utworzonym w 1949 roku Polskim Uniwersytecie na Obczyźnie (PUNO) w Londynie⁴.

Ksiądz profesor Walerian Meysztowicz na tle budynków prawdopodobnie w czasie przymusowego pobytu na terenie Watykanu, 1940-1944. APISK 2/338.

⁴ Leonid ŻYTKOWICZ, „Stanisław Kościółkowski 1881-1960”, w: *Polski Słownik Biograficzny* [cyt. dalej: *PSB*], t. 14. Wrocław, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1968-1969, s. 394-396. SUPRUNIUK, *dz. cyt.*, s. 54. Więcej zob. m.in. *Stanisław Kościółkowski pamięci przywrócony*. Red. Małgorzata DĄBROWSKA, Łódź, Uniwersytet Łódzki – Warszawa, IPN, 2016.

Natomiast autor listów ks. prof. Walerian Meysztowicz to teolog i historyk, nauczyciel akademicki, absolwent USB i Papieskiego Instytutu „Apolinaris” w Rzymie. Od 1932 roku pełnił funkcję radcy kanonicznego (prawnego) w Ambasadzie RP przy Stolicy Apostolskiej. W latach 1936-1939 był równocześnie profesorem prawa kanonicznego na Wydziale Teologicznym USB w Wilnie. Po kampanii wrześniowej 1939 roku wyjechał do Rzymu i przez okres wojny wraz z ambasadorem Kazimierzem Papée przebywał w Watykanie, poświęcając ten czas głównie na studia w Bibliotece Watykańskiej i ówczesnym Tajnym Archiwum Watykańskim⁵, poszukując w nich głównie poloników. Wówczas też powołał w Rzymie jakby emigracyjny „Instytut Teologiczny USB” gdzie kontynuował publikację wydawanej w Wilnie serii „Studia Teologiczne”. W 1945 roku współtworzył m.in. z doc. dr Karoliną Lanckorońską placówkę badawczą dla promowania polskiej nauki i kultury na Zachodzie, tj. Polski Instytut Historyczny w Rzymie oraz został jego prezesem (zob. przyp. 38). Funkcję tę pełnił do 1980 roku. Był współpracownikiem wydawnictwa *Sacrum Poloniae Millennium* (opracowania poświęcone historii Kościoła w Polsce, od 1954), rocznika Instytutu *Antemurale* (1954-1985) oraz serii wydawniczej *Elementa ad fontium editiones* (1960-1993)⁶.

Jak wynika z tych krótkich biogramów drogi Kościałkowski i Meysztowicz po zamknięciu USB się rozeszły, ale pamięć i wzajemna życzliwość pozostała. Wkrótce po wyzwoleniu Rzymu przez wojska alianckie (czerwiec 1944) Meysztowicz nawiązał kontakt z Kościałkowskim. W listach pełnych szacunku, oddania i dużej serdeczności informował go o swojej pracy naukowej, działalności społecznej, sytuacji Polaków w Rzymie. Dzielił się wiadomościami na temat ich wspólnych znajomych z USB i z z troskaniem oraz chęcią pomocy zachęcał go do podjęcia pracy naukowej w Rzymie. Pomimo, iż Kościałkowski nie skorzystał z zaproszenia i z Bejrutu udał się do Anglii, to jednak część jego spuścizny, a także nieliczne materiały dotyczące instytutów naukowych, którymi kierował w Teheranie i Bejrucie dotarły do Rzymu, gdzie prawdopodobnie w latach 60. XX wieku pozyskał je PISK⁷. Czy stało

⁵ Tajne Archiwum Watykańskie – *Archivum Secretum Vaticanum* 28 października 2019 r. decyzją papieża Franciszka zmieniło nazwę na *Archivum Apostolicum Vaticanum*, zob. „Lettera Apostolica in forma di Motu Proprio per il cambiamento della denominazione da Archivio Segreto Vaticano ad Archivio Apostolico Vaticano, 28.10.2019”, <http://archivioapostolicovaticano.va/content/aav/it/news/news/Motu-Proprio-AAV.html> [dostęp: 18.12.2025].

⁶ Zbigniew Andrzej JUDYCKI, „Meysztowicz Walerian”, w: *Polonia włoska. Słownik Polaków i instytucji polskich we Włoszech*. Bydgoszcz, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, 2002, s. 74-75. SUPRUNIUK, dz. cyt., s. 56-57. Więcej zob. m.in. Walerian MEYSZTOWICZ, *Gawędy o czasach i ludziach*. Łomianki, Wydawnictwo LTW, 2008.

⁷ W oparciu o te archiwalia PISK wydał dwie publikacje. Jedna w całości na podstawie przekazanych archiwaliów: Lidia POTYKANOWICZ-SUDA, *Polscy uchodźcy w Iranie w latach 1942-1945 w świetle archiwaliów Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych*. Rzym, Papieski Instytut Studiów Kościelnych, 2022. W drugiej obszerny artykuł: TAŻ, „Polscy uchodźcy w Libanie w latach 1944-1949 w świetle archiwaliów Papieskiego Instytutu Studiów

się to dzięki Meysztowiczowi? Możliwe, bowiem w ostatnim liście datowanym na 22 października 1949 roku oraz późniejszym personalnym bileciku z 13 listopada tego roku zawiadamiał on Kościółkowski o możliwości przewiezienia zbiorów z Bejrutu do Rzymu. Nie znamy niestety odpowiedzi adresata. W częściowo zachowanej spuściźnie Meysztowicza nie ma korespondencji zwrotnej⁸, a dodatkowa kwerenda w tej kwestii wkracza poza ramy projektu.

Poniżej prezentujemy więc jedynie korespondencję, która zachowała się w spuściźnie Kościółkowskiego. Jest to siedem listów oraz krótka informacja sporządzoną na bileciku (uzupełnienie wcześniejszego tekstu) od ks. prof. Waleriana Meysztowicza do prof. Stanisława Kościółkowskiego z lat 1944-1949, sygn. 7/28, k. 57-69. Są to oryginały w formie maszynopisów oraz rękopisów i przytacza się je w pełnym brzmieniu. Uspółcześniono jedynie ortografię i interpunkcję, przy jednoczesnym zachowaniu stylu autora. Nazwy instytucji oraz formy grzecznościowe dotyczące osób trzecich wspominanych w tekście pozostawiono zgodnie z zapisem w oryginale. Dodatkowe informacje mogące ułatwić lekturę oraz niektóre uwagi odnoszące się do samego tekstu podano w przypisach.

Dokumenty

1. APISK 7/28, k. 57-58, mps.

Rzym, via degli Scipioni No. 284, [prawdopodobnie druga poł. 1944 r.]

Wielce Szanowny i Kochany Panie Profesorze,

Kościółnych”, w: *Z historii obecności Polaków w Libanie*. Rzym, Papieski Instytut Studiów Kościółnych, 2021, s. 25-99.

⁸ Lidia POTYKANOWICZ-SUDA, „Spuścizna Waleriana Meysztowicza 1931-1982 [-1987]. Inwentarz”. Rzym 2025 [komputeropis dostępny online https://pisk.jezuici.pl/wp-content/uploads/2025/10/PISK_inwentarz_zespol_50.pdf ; dostęp 05.02.2026].

Już od dawna dochodziły mnie wieści o tym, że Pan Profesor wydostał się z Rosji. Temu dni parę dopiero ks. kapelan Tyczkowski⁹ dał mi bliższe o Panu wiadomości. Cieszę się bardzo, że Pani profesorowa¹⁰ jest z Panem i że Pan ma możliwość pracy naukowej. Myślę, że tu ta praca byłaby jeszcze lepszą. Czy Pan Profesor nie zamierza tu przyjechać? I czy mogę w czymkolwiek mu służyć?

Łączę parę drobnych prac, które tu wydałem¹¹. Może Pana Profesora zainteresuje broszurka o bibliografii polskiej do archiwów watykańskich¹². Te 4 lata, co byłem zamknięty w Watykanie, zajmowałem się przeważnie archiwum. W tych dniach wyjdzie z druku katalog archiwum Nuncjatury Warszawskiej, przeze mnie zrobiony. Będzie to 13-ty zeszyt *Studiów Teologicznych*¹³. Mam gotowy do druku ogólny prospekt archiwum Watykańskiego na 500 stronach, też po łacinie¹⁴. Na wykończeniu są „Acta Polonica Urbani VI”¹⁵. I też kilkaset stron (broszura o Elżbiecie jest ubocznym, odpadkowym wytworem pracy nad Urbanem VI¹⁶). Warunki wydawnicze są tu jednak bardzo trudne i nie wiem, ile czasu mi zabierze wydanie tego wszystkiego, i skąd na to wezmę pieniądze.

Jak widzi Pan Profesor, prawo kanoniczne zostawiłem na boku. Zrobiłem to świadomie, myśląc, że nie należy opuszczać jedynej jaka była okazji, pracy jaka była w Archiwum. Praca ta zresztą była w ciągu 4 lat zamknięcia watykańskiego doskonałym środkiem na utrzymanie równowagi nerwów. Lata te, mimo że byłem w warunkach niesłychanego jak na Polaka po roku 39 dobrobytu, były jednak ciężkie. Milczenie Watykanu w sprawach polskich nas przygniatało, nie mówiąc już o wieściach ze świata. Cieszyłem się tylko, że ojcu mojemu, który był ze mną,

⁹ **Franciszek Tyczkowski** (1891-1982), polski duchowny rzymskokatolicki, kapelan Wojska Polskiego, kawaler Orderu Virtuti Militari. W latach 1926-1939 był asystentem na Wydziale Teologicznym USB w Wilnie. W 1939 r. został powołany do czynnej służby wojskowej. We wrześniu 1939 r. dostał się do niewoli sowieckiej. Po tzw. amnestii wraz z Armią Andersa, przeszedł szlak przez Bliski Wschód, a następnie w strukturze 2 KP uczestniczył w kampanii włoskiej. Po wojnie do połowy 1946 r. był kapłanem obozu repatriacyjnego w Cervinara we Włoszech. Później wrócił do Stanów Zjednoczonych, gdzie się też i urodził (zob. Tadeusz KRAHEL, „Uniknął katyńskiego losu – Ks. Franciszek Tyczkowski”, *Czas Miłosierdzia - Białostocki Biuletyn Kościelny* ([archibial.pl](https://archibial.pl/czas/arch35/art/krahel.htm)) <https://archibial.pl/czas/arch35/art/krahel.htm> ; dostęp: 18.12.2025).

¹⁰ Prawdopodobnie chodzi o żonę Kościółkowskiego Eugenję Kościółkowską z Żelskich.

¹¹ Brak załączników.

¹² Walerian MEYSZTOWICZ, „Repertorium bibliographicum pro rebus polonicis Archivi Secreti Vaticani”, *Studia Teologiczne* 11 (1943).

¹³ Mylna cyfra tomu. Tekst „De Archivo Nuntiaturae Varsaviensis quod nunc in Archivo Secreto Vaticano servantur”, Vaticanani 1944 ukazał się jako tom 12 *Studiów Teologicznych*, zob. SUPRUNIUK, *dz. cyt.*, s. 57.

¹⁴ Walerian MEYSZTOWICZ, „Prospectica descriptio Archivi Secreti Vaticani”, *Studia Teologiczne* 14 (ok. 1957).

¹⁵ Nie odnaleziono informacji czy praca została opublikowana.

¹⁶ Mowa tu o publikacji Meysztowicza, *Elisabeth de Pologne. Reine de Hongrie. Pour le sixième centenaire de son pèlerinage à Rome 1343-1943*, Vaticanani 1943.

mogłem oszczędzić w ostatnich latach jego życia niewygód. Umarł 14 lutego 43 r. Pochowaliśmy go w Watykanie¹⁷.

Z Polski szczególnie z Wilna, mam tylko te wiadomości, które i do Pana Profesora przez Londyn musiały dotrzeć. Za czasów „osi”¹⁸ długo pisywała do mnie kochana pani Walicka¹⁹. Ale nie śmiałem jej odpowiadać, bojąc się ściągnięcia na nią uwagi i represji. Zresztą i ona mało co mogła mi dać znać.

Obecna chwila jest bardzo ciemna. Trudno coś dostrzec w nieznanej przyszłości. *L'avenir est à Dieu*²⁰. Trzeba twardo trzymać kurs w tym huraganie, w którym chytre robienie wiosłkami jest na nic, i iść na pełnych żaglach między Scyllą a Charybdą²¹, a będzie jak Bóg da.

2. APISK 7/28, k. 59-60, mps, rks.

Rzym, 29.05.1945

Wielce Szanowny i Kochany Panie Profesorze,

Otrzymałem list Pana Profesora z 21 kwietnia i spieszę nań odpowiedzieć. Cieszę się przede wszystkim z przyjazdu Pana Profesora do Bejrutu. Nie bardzo wierzę w bezpieczeństwo Persji, a poza tym bliżej do Rzymu. Nie przestaję sądzić, że powrót Pana Profesora do Archiwum Watykańskiego jest jak najbardziej wskazany.

Zająłem się sprawą ojca Ryłło²². Coś niecoś już znalazłem w Bibliotece i Muzeum Watykańskim; prześlę Panu Profesorowi cały materiał, gdy tylko będzie gotów.

¹⁷ Chodzi o **Aleksandra Meysztowicza** (1864-1943), polskiego ziemianina, działacza społecznego, polityka. W latach 1921-1922 był prezesem Tymczasowej Komisji Rządzącej Litwy Środkowej. Później (1926-1928) pełnił funkcję ministra sprawiedliwości. Był także wieloletnim prezesem Zarządu Wileńskiego Banku Ziemskiego, a od 1933 r. tajnym szambelan papieskim. Po wybuchu wojny wyjechał do Rzymu. Zmarł w Watykanie (zob. Jan MOLENDĄ, „Meysztowicz Aleksander Michał [1864-1943]”, w: *PSB* t. 20. Wrocław, Polska Akademia Nauk, 1975, s. 486-489; więcej o nim w: Dariusz SZPOPER, Andrzej BIELECKI, *Aleksander Meysztowicz. Portret polityczny konserwatysty*. Gdańsk, Wydawnictwo Arche, 2001).

¹⁸ Określenie „Osi” dotyczy państw należących podczas II wojny światowej do obozu działań wojennych walczącego przeciw aliantom. Zaczęło ono formalnie funkcjonować po podpisaniu 27 września 1940 r. paktu trójstronnego o współpracy militarnej i politycznej przez Niemcy, Włochy i Japonię. Później do sojuszu Osi dołączyło jeszcze pięć państw europejskich.

¹⁹ Nie udało się ustalić personaliów.

²⁰ *L'avenir est à Dieu* (fr.) – Przyszłość należy do Boga.

²¹ „Między Scyllą a Charybdą” – frazeologizm związany z mitologią i oznacza znalezienie się w sytuacji, w której niebezpieczeństwo zagraża z dwóch stron, w sytuacji bez wyjścia, między młotem a kowadłem.

²² **Maksymilian Ryłło** (1802-1848), jezuita, jeden z najsłynniejszych kaznodziejów swojego czasu, misjonarz na Bliskim Wschodzie i w Afryce, założyciel Uniwersytetu Świętego Józefa w Bejrucie. Od czerwca 1844 r. przez dwa lata pełnił funkcję rektora rzymskiego kolegium *Propaganda Fide*. Później znów opuścił Rzym i udał się do Afryki, zakładając misje katolickie w Egipcie i Sudanie. Zmarł podczas pracy misyjnej w stolicy Sudanu –

Tu są ciągle projekty, rozmaite organizacje naukowe polskie. Ale nie ma tylko nikogo, kto by mógł temu czas poświęcić, a jak dotąd, brak było uczniów. W zakresie szkolnictwa średniego Aleksandrowicz²³ zorganizował na południu Włoch dwa kursy dla mniejszej i większej matury, na jakieś 800 wojskowych; wygląda to bardzo poważnie. Tutejsze liceum i gimnazjum polskie wegetuje przy kilkunastu uczniach i bardzo słabym kierownictwie. Mimo wszystko, trzeba je będzie utrzymać i może z napływem młodzieży z Austrii i północnych Włoch da się coś stworzyć²⁴. W zakresie studiów wyższych jest Wyższa Szkoła Techniczna Wojskowa. Reszta - w gadaniu²⁵.

Mam wrażenie, że Rzym dla Polaków jest teraz tak ważnym centrum politycznym, że sprawy naukowe i oświatowe w nim gasną. Wszyscy są zajęci propagandą, a na naukę nie ma czasu. Ojciec Bocheński²⁶, którego uważam za jednego z najwybitniejszych współczesnych

Chartumie. Jego prochy spoczęły w Mauzoleum Ojców Jezuitów w Kairze (zob. Robert DANIELUK, „Maksymilian Ryłło SJ i jego misja na Bliskim Wschodzie”, w: *Z historii obecności Polaków w Libanie*. Rzym, Papieski Instytut Studiów Kościelnych, 2021, s. 9-23; więcej o nim w: Marcin CZERMIŃSKI, *O. Maksymilian Ryłło Towarzystwa Jezusowego Misyjonarz Apostolski*, t. 1-2. Kraków, Drukarnia „Czasu”, 1911-1912).

²³ **Jerzy Aleksandrowicz** (1886-1970), polski biolog, lekarz, profesor USB. W 1929 r. jako profesor zwyczajny przeniósł się na Akademię Medyczną do Lwowa. W latach 1936-1937 pełnił funkcję rektora tej uczelni. Po 17 września 1939 r. internowany i wywieziony do łagrów w Związku Sowieckim. Uwolniony po tzw. amnestii wstąpił do Armii Andersa, gdzie był najpierw szefem Wydziału Oświaty Armii Polskiej na Wschodzie (APW), a od października 1944 r. kierownikiem Wydziału Oświaty 2 KP. Później powołał i przewodził komisji weryfikacyjnej w Rzymie wśród polskich żołnierzy pragnących studiować na uczelniach włoskich. Po demobilizacji Polskich Sił Zbrojnych (PSZ) wyjechał do Anglii (zob. Mirosław Adam SUPRUNIUK, „Jerzy Aleksandrowicz [1886–1970]”, *Archiwum Emigracji. Studia – Szkice – Dokumenty* 1-2 [2010], s. 317–321).

²⁴ Cywilne Polskie Liceum i Gimnazjum w Rzymie zostało powołane w czerwcu 1944 r. z inicjatywy dr. Teodora Feliksa Domaradzkiego, delegata ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego rządu RP na Włochy, przy współpracy Matki Teresy Kalkstein, przełożonej generalnej Zgromadzenia Sióstr Zmartwychwstania Pańskiego. Dyrektorem placówki do końca jej istnienia, tj. do sierpnia 1946 r. był dr Domaradzki. W czerwcu 1945 r. uzyskał on dla szkoły włoską autoryzację i uznawalność dyplomów maturalnych. W roku szkolnym 1945/1946 do gimnazjum i liceum uczęszczało już 97 uczniów i uczennic. Proces edukacyjny odbywał się w dwóch tokach kształcenia. Pierwszy realizowali uczniowie, którzy chodzili do szkoły przez cały rok. Drugi to trzymiesięczne kursy skierowane głównie do żołnierzy 2 KP we Włoszech. Szkoła była finansowana przede wszystkim przez Urząd Oświaty i Polskich Spraw Szkolnych we Włoszech, nad którym opiekę sprawowała ambasada brytyjska. Ponadto okazjonalnie wspierał szkołę finansowo Kazimierz Papée, ambasador RP przy Stolicy Apostolskiej oraz Watykan (zob. Jan DRAUS, „Szkoly i studia na włoskim szlaku 2 Korpusu Polskiego”, *Dzieje Najnowsze* 53/2 [2021], s. 78-79). W APISK zachowały się nieliczne archiwalia po tej polskiej placówce oświatowej. Jest to zespół nr 19, którego inwentarz jest dostępny online: Lidia POTYKANOWICZ-SUDA, Mariola SZALENIEC, „Polskie Liceum i Gimnazjum Ogólnokształcące w Rzymie [1937-] 1944-1946 [-1948]. Inwentarz”. Rzym 2017 [komputeropis dostępny online https://pisk.jezuici.pl/wp-content/uploads/2025/08/PISK_inwentarz_zespol_19.pdf; dostęp: 04.02.2026]).

²⁵ Intensyfikacja działań umożliwiających studia żołnierzom posiadającym maturę nastąpiła po przyjeździe do Włoch pod koniec kwietnia 1945 r., z obozu koncentracyjnego Ravensbrück, doc. dr Karoliny Lanckorońskiej, zob. przyp. 37.

²⁶ **Józef Maria Bocheński**, imię zakonne Innocenty (1902-1995), polski dominikanin, profesor, logik, filozof, sowietolog. W 1931 r. uzyskał doktorat z filozofii na Uniwersytecie Fryburskim, a w 1934 r. z teologii na Papieskim Uniwersytecie św. Tomasza z Akwinu – *Angelicum* w Rzymie. W latach 1934-1940 był profesorem logiki w tej uczelni. W 1938 r. habilitował się na Uniwersytecie Jagiellońskim. Uczestniczył jako kapelan w II wojnie światowej, m.in. w kampanii wrześniowej 1939 r. i w bitwie pod Monte Cassino. W 1946 r. powrócił na Uniwersytet we Fryburgu. Dwa lata później został profesorem i otrzymał Katedrę Historii Filozofii Nowożytnej i Współczesnej. W latach 1964-1966 pełnił funkcję rektora tej uczelni. Był jednym z prekursorów sowietologii. W

filozofów, nie robi nic w nauce, w całości pochłonięty wydziałem propagandy wojskowej. Ja sam nie mogę dociągnąć do 2 godzin pracy w Watykanie i żyję wydawaniem zrobionych w czasie niewoli watykańskiej przyczynków (łączę ostatnie wydawnictwo²⁷, następne w druku). Prawdziwie pracują tylko Lelesz²⁸ z p. Przeździecką no i ojciec Semkowski²⁹. Nawet księża studenci poszli prawie wszyscy na kapelanów.

Przyjechała tu moja ciotka Kossakowska z Brzostowicy³⁰, odbywszy długą drogę poprzez Kazachstan, Iran, Kair.

O sprawach politycznych pisać nie warto. Jest niewątpliwie na całym świecie wśród ludów wzrost świadomości o niebezpieczeństwie, które zawisło nad Europą. Ale zmęczenie dotychczasowym wysiłkiem tworzy obawę przed konfliktem, i bierze się na serio cienie złudnych nadziei, że się to da uniknąć. Osłabia to ducha oporu. W praktyce względy taktyczne hamują organizację walki. Rządy przypominają mi znowu te małpy z dżungli Kiplinga³¹, zaczarowane tańcem węża i gotowe stać się jego ofiarami, jeden po drugim, pociągając za sobą w otchłań ludy. Bez wiary i bez zaufania, bez wewnętrznej jedności pogrążona w sceptycyzmie i indyferentyzmie, Europa stoi wobec fantastycznej i potężnej jedności. Mimo kolosalnej przewagi sił wojskowych i materialnych może nie znaleźć dosyć sił moralnych, by się oprzeć

1958 r. założył Instytut Europy Wschodniej Uniwersytetu Fryburskiego, którego pracami kierował do 1972 r. Wykładał gościnnie w dwunastu uniwersytetach Europy, obu Ameryk i Afryki. Bibliografia jego publikacji obejmuje ok. 1000 pozycji, w tym wiele wydań książkowych w różnych językach. Udzielał się też społecznie. Był założycielem i pierwszym rektorem Polskiej Misji Katolickiej w Szwajcarii (zob. Beata STANIAK, „Józef Maria Bocheński OP – portret i oblicza erudyty”, *Człowiek w kulturze* 18 [2006], s. 249-258).

²⁷ Brak załącznika.

²⁸ **Edmund Leliwa-Lelesz** (1886-1963), polski profesor fizjologii zwierząt i nauki o żywieniu. Od 1930 r. był kierownikiem w Studium Rolniczym USB w Wilnie, a po powołaniu w 1938 r. Wydziału Rolniczego USB został jego profesorem. Po zamknięciu uczelni w 1940 r. wyemigrował do Włoch i został m.in. doradcą naukowym w Międzynarodowym Instytucie Rolnictwa w Rzymie. W sierpniu 1941 r. margrabina Janina Umiastowska wyznaczyła go na dożywotniego prezesa powstałej w październiku 1944 r. Fundacji Rzymskiej im. Margrabiny Janiny Umiastowskiej (zob. Józef SZUDY, *Dzieje Studium Rolniczego i Wydziału Rolniczego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie [1923-1939]*, Toruń, Wydawnictwo Naukowe UMK, 2022, s. 236). **Aniela Przeździecka-Jędrzejowska** (1907-1963), polski doktor nauk ścisłych w zakresie fizjologii zwierząt. Od 1929 r. była związana zawodowo z USB, gdzie w 1932 r. obroniła doktorat, a kilka lat później uzyskała habilitację. Po zamknięciu uczelni w 1940 r. wraz z prof. Edmundem Leleszem wyjechała do Rzymu. Weszła w skład zarządu powołanej przez Umiastowską Fundacji (zob. SZUDY, *dz. cyt.*, s. 244-245; na temat Umiastowskiej i Fundacji zob. przyp. 36).

²⁹ **Ludwik Semkowski** (1891-1977), polski jezuita, profesor Papieskiego Instytutu Biblijnego w Rzymie (PIB). Studia uniwersyteckie odbył w Rzymie w latach 1920-1924. Tam też specjalizował się przede wszystkim w semickiej filozofii biblijnej. Od roku 1931 do 1949 wykładał w PIB m.in. biblijny język hebrajski i aramejski i pełnił funkcję kustosa Muzeum Archeologicznego PIB. W latach 1949-1954 i 1959-1972 był dyrektorem Domu Jerozolimskiego w Jerozolimie (filia PIB) oraz wykładowcą. W międzyczasie (1954-1959) sprawował urząd rektora Papieskiego Kolegium Polskiego w Rzymie (zob. Józef HOMERSKI, „Śp. O. Ludwik Semkowski [1891-1977]”, [https://Śp.o.LudwikSemkowski\(1891-1977\)\(theo-logos.pl\)](https://Śp.o.LudwikSemkowski(1891-1977)(theo-logos.pl)); dostęp: 3.01.2026).

³⁰ Brzostowica – obecnie osiedle typu miejskiego na Białorusi, w obwodzie grodzieńskim.

³¹ **Joseph Rudyard Kipling** (1865-1936), angielski prozaik i poeta. Jednym z najbardziej znanych jego utworów to zbiór opowiadań fantastycznych pt. *Księga dżungli*. Dotyczą one Indii, ich folkloru oraz indyjskiej dżungli. Ukazały się one w latach 1893-1894. W 1907 r. został laureatem literackiej Nagrody Nobla (zob. Grzegorz GÓRNY, *Leksykon laureatów literackiej Nagrody Nobla*. Kraków, Agencja Wydawnicza Zebra, 1993, s. 23-24).

zagładzie. Jest coś, co paraliżuje najwyższe autorytety moralne i zmusza je do taktyki i lawirowania w chwili, gdy tylko jawne i odważne wołanie o krucjatę może się na coś przydać. Wołanie to jednak idzie od dołu, gdzie coraz więcej jest świadomości i zdecydowania; czy głosy te potrafią przełamać bierność szczytów – oto pytanie. Mimo wszystko jestem raczej optymistą.

Najserdeczniej ściskam rękę Pana Profesora, Jego pamięci, łaskowości i modlitwom się polecam.

³²Najserdeczniej oddany,

W. Meysztowicz

3. APISK 7/28, k. 61-62, rks.

Rzym, via degli Scipioni 284, 30.07.1945

Wielce Szanowny i Kochany Panie Profesorze,

List Pana Profesora z 3 lipca otrzymałem; w międzyczasie doszły zapewne do Pana Profesora moje notatki i fotografie w spr. X. Maksymiliana Ryłły.

Charkiewicz jest w Neapolu³³. Widuję go czasem, ale dotąd nie dał mi nic znać o recenzji, za którą Panu Profesorowi najserdeczniej dziękuję³⁴.

Zjawił się tu, uwolniony z Murnau, prof. Henryk Paszkiewicz³⁵ – myślimy o stworzeniu w Rzymie, w oparciu o fundusz Margrabiny Umiastowskiej³⁶, którym rządzi Lelesz, małego

³² Od tego miejsca pisane odręcznie.

³³ **Walerian Charkiewicz** (1890-1950), polski historyk, publicysta polityczny, poeta. Był absolwentem USB w Wilnie. W 1939 r. został zatrudniony w Wojskowym Biurze Historycznym. Po kampanii wrześniowej 1939 r. dostał się do niewoli sowieckiej. Po tzw. amnestii wstąpił do Armii Andersa i został kierownikiem Samodzielnego Referatu Historycznego PSZ w ZSRR, a następnie kierował Biurem Historycznym przy Dowództwie APW. Od października 1944 r. pełnił funkcję kierownika Archiwum i Muzeum Polowego Nr 1 z siedzibą w Cezarei, a później do jesieni 1946 r. w Neapolu. Następnie wyjechał do Anglii i tam też zmarł (zob. Jerzy JEDLIŃSKI, „Charkiewicz Walerian”, w: *Słownik historyków polskich*. Warszawa, Wiedza Powszechna, 1994, s. 73).

³⁴ Prawdopodobnie chodzi o recenzję wydanych przez Meysztowicza *Studiów Teologicznych* t. 11 i 12, która ukazała się w czasopiśmie *Orzeł Biały*. Stanisław KOŚCIAŁKOWSKI, „Nie zgaśnie...” *Orzeł Biały* 175 (1945), s. 2-3 (zob. <https://pbc.uw.edu.pl/id/eprint/2708/1/40.pdf>; dostęp: 30.12.2025).

³⁵ **Henryk Paszkiewicz** (1897-1979), polski profesor, historyk, mediewista. Od 1928 r. był wykładowcą na Uniwersytecie Warszawskim, w 1934 r. został profesorem Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie. Wzięty przez Niemców do niewoli w czasie kampanii wrześniowej wojnę spędził w obozie jenieckim dla polskich oficerów w Murnau. Po jego wyzwoleniu wyjechał do Włoch. W 1945 r. był jednym z założycieli Polskiego Instytutu Historycznego w Rzymie. Wówczas też został kuratorem żołnierzy 2 KP odkomenderowanych na studia na włoskich uniwersytetach. W 1948 r. wyjechał do Londynu, gdzie dalej pracował naukowo, m.in. jako wykładowca w PUNO. Zmarł w Londynie (zob. Stanisław BIEGAŃSKI, „Henryk Paszkiewicz [1897-1979]”, *Antemurale* 24 [1980], s. 313-321; zob. więcej o nim w: *Henryk Paszkiewicz wydobyty z zapomnienia*. Red. Małgorzata DĄBROWSKA, Łódź, Uniwersytet Łódzki – Warszawa, IPN, 2019).

³⁶ **Janina Zofia Umiastowska** (1860-1941), urodzona jako hrabina Ostroróg-Sadowska w 1882 r. poślubiła Władysława Umiastowskiego, zamożnego ziemianina, właściciela licznych majątków. Owdowiała bezdzietnie

centrum polskich studiów historycznych; czy Pan Profesor by do nas nie przystał? O finanse jakoś nigdy się nie obawiam i jakoś zawsze się znajdują. Jest tu zwolniona z Ravensbrück docentka Lanckorońska (Lwów, historia sztuki)³⁷. Jest Charkiewicz. Jest kilku młodych (Sinta³⁸, de Laval³⁹ i in.). Jest Biblioteka PAU⁴⁰ i największe z polskich archiwów. Można by coś robić.

często przebywała we Włoszech. W 1921 r. papież Benedykt XV nadał jej tytuł margrabiny. W 1922 r. zgodnie z wolą męża przekazała część dóbr USB w Wilnie i założyła tam Fundację Naukową Władysława i Janiny Umiastowskiej. Inne swoje posiadłości przeznaczyła m.in. na pomoc dla artystów, uczonych, studentów. Po wybuchu II wojny światowej zamieszkała w Rzymie. 20 sierpnia 1941 r. zapisała w testamencie swój majątek na utworzenie fundacji jej imienia, o charakterze międzynarodowym, dla wspierania inicjatyw mających na celu krzewienie wiedzy i rozwój nauki, sztuki oraz stosunków polsko-włoskich. Kilka miesięcy później zmarła. Fundacja Rzymska im. Margrabiny Janiny Zofii Umiastowskiej została oficjalnie powołana do życia w październiku 1944 r. Funkcję pierwszego dożywotniego prezesa objął, na polecenie samej Fundatorki, Edmund Leliwa-Lelesz (zob. <https://www.fondazioneumiastowska.com/>; dostęp: 11.01.2026).

³⁷ **Karolina Lanckorońska** z Brzezia herbu Zadora (1898-2002), polska historyk, historyk sztuki, wykładowca uniwersytecki, oficer prasowy 2 KP, działaczka Polonii we Włoszech. W 1926 r. obroniła doktorat na USB w Wilnie. W 1935 r. uzyskała habilitację na Uniwersytecie Jana Kazimierza (UJK) we Lwowie i podjęła tam pracę jako docent, kierownik katedry historii sztuki. W okresie okupacji niemieckiej zaangażowała się w działalność niepodległościową. Aresztowana przez Gestapo w kwietniu 1942 r. i skazana na śmierć, którą później zamieniono na pobyt w obozie koncentracyjnym w Ravensbrück. Zwolniona u schyłku wojny (5 kwietnia 1945 r.) wyjechała do Włoch i wstąpiła do 2 KP. Tam jako oficer prasowy, za zgodą Andersa, zajęła się m.in. organizacją studiów dla zdemobilizowanych żołnierzy na uniwersytetach włoskich. W 1945 r. była jednym z inicjatorów powołania Polskiego Instytutu Historycznego w Rzymie (PIH) i włączyła się w jego działalność (zob. przyp. 41). Od 1951 r. była profesorem PUNO w Londynie. W 1967 r. wraz z siostrą Adelajdą przekształciły Fundusz im. Karola Lanckorońskiego w Fundację Lanckorońskich z Brzezia, która wspierała nie tylko działalność PIH, ale także inne polskie instytucje emigracyjne i krajowe – głównie biblioteki. Ponadto fundowała stypendia dla polskich naukowców. Lanckorońska została uhonorowana wieloma odznaczeniami polskimi i zagranicznymi, a kilka uniwersytetów nadały jej tytuł *doctor honoris causa*. Zaś w 1998 r. papież Jan Paweł II w uznaniu jej zasług dla Kościoła udekorował ją Komandorią Orderu św. Grzegorza Wielkiego z Gwiazdą. Zmarła w Rzymie w wieku 104 lat (zob. Kazimierz DOPIERAŁA, „Karolina Lanckorońska”, w: *Polonia włoska. Słownik Polaków i instytucji polskich we Włoszech*. Bydgoszcz, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, 2002, s. 61-63; zob. więcej o niej w: Karolina LANCKOROŃSKA, *Wspomnienia wojenne 22 IX 1939 – 5 IV 1945*. Kraków, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 2001; Jerzy WYROZUMSKI, „Karoliny Lanckorońskiej wkład do badań nad historią Polski”, *Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności* 6 (2004), s. 67-77, [pkhn-pau-VI-2004-3.pdf](https://pau.edu.pl/pl/aktualnosci/2004-3/pkhnpau-VI-2004-3.pdf) ; dostęp: 3.01.2026).

³⁸ Nie zdołano ustalić personaliów tej osoby.

³⁹ **Paweł de Laval**, uczeń Waleriana Charkiewicza z Gimnazjum OO. Jezuitów w Wilnie, a od 1939 r. przyjaciel i jego najbliższy współpracownik (zob. APISK, List Waleriana Charkiewicza do prof. Stanisława Kościółkowskiego, 17 VIII 1945 r. APISK 7/15 s. 9).

⁴⁰ Chodzi o ówczesną Bibliotekę Stacji Naukowej Polskiej Akademii Umiejętności (PAU) w Rzymie. Jej początki sięgają roku 1912, kiedy to mieszkający w Rzymie hrabia **Józef Michałowski** (1870-1956), historyk i prawnik zaoferował PAU swój cenny księgozbiór z przeznaczeniem dla przyszłej Stacji Naukowej w Rzymie. W 1921 r. nastąpiło uroczyste przekazanie księgozbioru liczącego ok. 4500 tomów. Później Michałowski dołączył również książki, które ocalały w Galicji w latach I wojny światowej oraz archiwum rodzinne. Połączone zbiory zawierały ok. 8000 woluminów. W 1927 r. Stacja Naukowa PAU uzyskała odpowiednie lokale dla swojej biblioteki, a jej zbiory zostały oficjalnie udostępnione dla badaczy. Michałowski przez wiele lat sprawował opiekę nad biblioteką, był też faktycznym dyrektorem Stacji Naukowej PAU od jej powstania do 1946 r. W czasie II wojny światowej, dzięki jego osobistym staraniom zdołano zdeponować księgozbiór m.in. w Bibliotece Watykańskiej i ochronić go przed ewentualnym zarekwirowaniem. Po wojnie, wobec braku środków finansowych, przejściowy zarząd nad zbiorami bibliotecznymi miał brytyjski The Interim Treasury Committee for Polish Affairs. W 1946 r. Polska odzyskała uratowane zbiory i majątek Stacji PAU. Jednak w wyniku zatargów między komunistycznym rządem w Polsce a władzami emigracyjnymi Michałowski został zmuszony do rezygnacji z funkcji dyrektora, a opiekę nad Stacją Naukową PAU i jej zbiorami przejęła Ambasada PRL w Rzymie. W październiku 1951 r. powołano

O sprawach „wielkich” nie piszę. Jesteśmy w środku huraganu. Będzie co Bóg da - byle lawirowaniem nie opaskudzić się.

Najserdeczniej rękę Pana Profesora ściskam, polecając się Jego pamięci i modlitwom.
Najserdeczniej oddany,
W. Meysztowicz

4. APISK 7/28, k.63, mps, rks.

Rzym, 23.11.1945

Wielce Szanowny i Kochany Panie Profesorze,

Chcę donieść Panu Profesorowi, że powstała tu nowa instytucja: Instytut Polskich Studiów Historycznych⁴¹. Do zarządu należą: Prof. Henryk Paszkiewicz, Docent Karla Lanckorońska, Dyrektor Józef Michałowski, pułk Biegański⁴², z braku lepszej kandydatury powierzono mi tymczasową prezesurę tej instytucji. Mamy nadzieję, że będziemy mogli być pożyteczni grupie studentów humanistów, która tu ma przybyć na studia z wojska, i, jeżeli się znajdą pieniądze, potrafimy coś niecoś wydawać.

do życia Polską Akademię Nauk (PAN). Tym samym wszystkie majątki, a także wydawnictwa, zbiory i pamiątki, jakie posiadała PAU zostały jej odebrane i przekazane na rzecz PAN (zob. [Stanisław A. Morawski | Józef Michałowski twórca i wieloletni kierownik biblioteki stacji naukowej PAU w Rzymie \(mabpz.org\)](#); dostęp: 4.01.2026; Jan PISKUREWICZ, „Józef Michałowski – założyciel i kierownik Stacji Naukowej Polskiej Akademii Umiejętności w Rzymie [1921-1946]”, *Nauka Polska* 7 [1998], s. 63-84).

⁴¹Mowa tu o powołanym 10 listopada 1945 r. Polskim Instytucie Historycznym (PIH) w Rzymie. Powstał on z inicjatywy ks. prof. Waleriana Meysztowicza, doc. dr Karoliny Lanckorońskiej, prof. Henryka Paszkiewicza, płk. dypl. dr. Stanisława Biegańskiego i Józefa Michałowskiego. Jego myślą przewodnią było rozwijanie wiedzy o Polsce i jej wymiana w międzynarodowej przestrzeni naukowej, a także wspieranie studiów źródłoznawczych na terenie Italii, praca badawcza i wydawnicza. W latach 1954-1985 PIH wydawał rocznik *Antemurale*, głównie o tematyce mediewistycznej. Później formułę pism poszerzono o historię literatury i językoznawstwo. Instytut ponadto publikował dwie serie źródłowe: *Elementa ad Fontium Editiones* oraz *Acta Nuntiaturae Polonae*. Oddział PIH działał też przez wiele lat w Anglii. Po śmierci Karoliny Lanckorońskiej Instytut w 2003 r. został zlikwidowany, a jego zbiory biblioteczne i archiwalne przekazane do Biblioteki PAU w Krakowie (zob. SUPRUNIUK, „Ks. Prof. Walerian Meysztowicz”, s. 51-68; zob. więcej o tym w: Henryk Damian WOJTYSKA, „Polski Instytut Historyczny w Rzymie [dawne i nowe inicjatywy edytorskie]”, *Informationes* 5 (1991), s. 15-38. Rafał GÓRNY, „Polski Instytut Historyczny w Rzymie w świetle archiwaliów z zasobu Fundacji Rzymskiej im. Janiny Umiasztowskiej”, *Miscellanea Historico-Archivistica* 31 [2024], s. 179-227. Karolina LANCKOROŃSKA, „Polski Instytut Historyczny w Rzymie”, *Rocznik PAU* [1992-1993], s. 235-240).

⁴²**Stanisław Biegański** (1894-1994), polski historyk, doktor filozofii, pułkownik dyplomowany piechoty Wojska Polskiego. Po klęsce wrześniowej służył w ośrodkach szkoleniowych PSZ we Francji, Anglii, a następnie w Armii Polskiej w ZSRR, APW i 2 KP. Pod koniec kampanii włoskiej rozpoczął pracę w Sekcji Historycznej 2 KP. Później został we Włoszech kierownikiem Komisji Doświadczeń Wojennych. Pracę tę kontynuował po wyjeździe do Anglii w 1946 r. Był tam też profesorem PUNO. Opracował i wydał 45 prac historycznych, w tym historię 2 Korpusu. Zmarł w Londynie (zob. [Kartoteka Osobowa Emigracji Polskiej \(umk.pl\)](#) ; dostęp: 4.01.2026. [Stanisław Józef Biegański - Biogramy Postaci Historycznych \(ipn.gov.pl\)](#) ; dostęp: 4.01.2026).

Jestem pewny, że obecność Pana Profesora byłaby dla nas ogromnym atutem. Dlatego, nie czekając na odpowiedź Pana Profesora, rozpoczynam starania o umożliwienie Panu Profesorowi przyjazdu do Rzymu i zwracam się do Dowództwa Korpusu⁴³ w tej sprawie. Mam pewne skrupuły – częściowo rozwiane przez Por. Kruszyńskiego⁴⁴ – że robię to nie doczekawszy się wiadomości od Pana Profesora. Ale trudność komunikacji jest duża, a Pan Profesor będzie mógł zawsze moje starania zdezwuować, gdyby taka była Jego wola. Mam jednak nadzieję, że Pan Profesor się zgodzi na przyjazd, o ile jakieś warunki bytu uda się nam dla Pana Profesora stworzyć. Pole do pracy jest Panu Profesorowi znane: nie piszę o nim; ale rzeczywiście szkoda by Pan siedział na jałowym czy prawie jałowym terenie, gdy tu Archiwum Watykańskie leży prawie odłogiem.

Jeżeli Pan Profesor uważa mimo wszystko, że pobyt Jego w Bejrucie bardziej Mu dogadza, i że mam przerwać starania, to proszę mi dać znać o tym. Będzie to wielka dla nas strata. Jeżeli wolno o coś prosić, to prosiłbym i nalegałbym by Pan Profesor jednak się zgodził.

Proszę przyjąć kochany i wielce szanowny Panie Profesorze, wyrazy mego najgłębszego oddania i stałej czci; ⁴⁵łączę pełne szacunku pozdrowienia dla Pani, i polecam się modlitwom.

Sługa w Chrystusie,

W. Meysztowicz

⁴⁶Wielce Szanowny Panie Profesorze! Mogę zapewnić Pana Profesora, że wspólnie z X. Prof. Meysztowiczem rozpoczniemy starania w sprawie przyjazdu Państwa. Będzie to dla nas radość, a dla nauki polskiej i naszej młodzieży akademickiej – wielka korzyść. Łączę wyrazy głębokiego szacunku dla Obojga Państwa. 24. XI 45. Henryk Paszkiewicz.

5. APISK 7/28, k. 64-65, mps, rks.

Rzym, 22.01.1946

Wielce Szanowny i Drogi Panie Profesorze,

⁴³Prawdopodobnie chodzi tu o dowództwo 2 KP.

⁴⁴Nie zdołano ustalić personaliów tej osoby.

⁴⁵Od tego miejsca pisane odręcznie.

⁴⁶Dopisek Paszkiewicza pisany ręcznie.

Przesyłam Panu Profesorowi statut zawiązanego w Rzymie Instytutu Historycznego⁴⁷. Narzucono mi tymczasową prezesurę tego Instytutu, zanim Pan Profesor nie przyjedzie. O tym przyjeździe pisałem do Pana Profesora już temu kilka tygodni. Sprawa o tyle posunęła się naprzód, że są nadzieje na zrobienie tu Panu Profesorowi zajęcia, które by Panu Profesorowi odpowiadało: ale tymczasem jest to projekt, którego realizacja jeszcze nie jest pewna.

Jesteśmy w korespondencji z Profesorem Haleckim⁴⁸. Doszły do nas częściowo wydane przez nich w Ameryce *Bulletins of the Polish Institute of Arts and Sciences in America*⁴⁹.

Paszkiewicz bardzo usilnie pracuje nad swoją historią Rosji. Może to będzie zresztą tylko historia dyplomacji rosyjskiej czy rosyjskich stosunków z zagranicą; w każdym razie tyle wkłada w to pracy, że przy jego wiedzy można być pewnym dobrych rezultatów⁵⁰.

Nie mogę niestety tego powiedzieć o sobie. Z wysiłkiem i trudem wydaję następny tom w serii *Studiów Teologicznych* wileńskich, mający być następną cegiełką w introdukcji do archiwów watykańskich. Nie moja to tym razem praca, lecz Księdza Pietro Savio: tytuł: *Archivum Nunziaturae Poloniae*⁵¹; jest to katalog, doskonale i bardzo ściśle opracowany. Parę

⁴⁷ Załącznika brak.

⁴⁸ **Oskar Halecki** (1891-1973), jeden z najwybitniejszych polskich historyków, mediewista, bizantynolog. Doktorat obronił na UJ (1913). Tam też uzyskał habilitację (1916). W 1918 r. objął Katedrę Historii Europy Wschodniej na UW i wykładał na nim do 1939 r. W 1919 r. został mianowany profesorem zwyczajnym. Był członkiem wielu akademii i towarzystw naukowych, a w latach 1930-1939 prezesem PAU. Obok pracy naukowej zajmował się działalnością publiczną. W 1919 r. był ekspertem delegacji polskiej na konferencję pokojową w Paryżu. Później, w latach 1921-1924 pełnił funkcję sekretarza Komisji Współpracy Intelktualnej Ligi Narodów. Wybuch II wojny światowej zastał go w Szwajcarii, skąd udał się do Paryża, gdzie zainicjował powołanie Uniwersytetu Polskiego za Granicą (działał 2 trymestry). Po klęsce Francji wyjechał do USA i pod auspicjami Fundacji Kościuszkowskiej w 1942 r. współorganizował Polski Instytut Naukowy w Ameryce (PIASA), z siedzibą w Nowym Jorku. Był jego pierwszym dyrektorem (1942-1952), a później prezesem (1952-1964). W latach 1944-1961 kierował Katedrą Historii Europy Wschodniej na Fordham University oraz wykładał na kilku innych uniwersytetach międzynarodowych. Pozostawił olbrzymi dorobek naukowy dotyczący głównie Rzeczypospolitej Obojga Narodów czy dziejów zachodniego i wschodniego chrześcijaństwa, a także kilkadziesiąt innych monografii i artykułów w wielu językach. Był wielkim patriotą. Zawsze mocno akcentował wyjątkowe miejsce i rolę Polski w historii Europy, a także rolę chrześcijaństwa w jej dziejach (zob. Wojciech ROSZKOWSKI, „Halecki Oskar”, w: *Słownik Biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku*. Warszawa, Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna wydawnicza RYTM, 2005, s. 414; zob. więcej o nim w: *Oskar Halecki i jego wizja Europy*. Red. M. Dąbrowska, t. 1-3, Warszawa, IPN – Łódź, Uniwersytet Łódzki, 2012-2014).

⁴⁹ Chodzi o amerykański kwartalnik naukowy ukazujący się w Nowym Jorku w latach 1942-1946. Jego wydawcą był PIASA. Na temat Instytutu zob. m.in. Tadeusz GROMADA, „Rola i działalność Polskiego Instytutu Naukowego w Ameryce”, w: *I Kongres Polskich Towarzystw na Obczyźnie: 8-11 września 2005*. Red. Małgorzata ŚWIECH-PLONKA, Kraków, Polska Akademia Umiejętności, Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”, 2007, s. 17-24.

⁵⁰ Trafnie ocenił Meysztowicz zdolności naukowe i pracowitość Paszkiewicza. W latach powojennych ukazała się bowiem jego wyjątkowa trylogia: *The Origin of Russia* (London, 1954), *The Making of the Russian Nation* (London, 1963), *The Rise of Moscow's Power* (New York, 1983; wydany pośmiertnie). Była ona podsumowaniem wieloletnich badań Paszkiewicza i wzbudziła ogromne zainteresowanie nauki światowej (ponad 50 recenzji). Po wielu latach trylogia została wydana także w języku polskim (zob. „Bibliografia prac Henryka Paszkiewicza za lata 1924-2014 i literatury o nim”, oprac. Michał KOZŁOWSKI, w: *Henryk Paszkiewicz*, s. 190-200).

⁵¹ Chodzi o pracę dyplomowanego archiwisty watykańskiego ks. Savio, której pełen tytuł brzmi: „De actis Nuntiaturae Poloniae: quae partem Archivi secretariatus status constituunt”. Ukazała się ona w Watykanie w 1947 r. jako tom 13 *Studiów Teologicznych* (zob. Jan KOPIEC, „Pięćdziesięciolecie Polskiego Instytutu Historycznego w Rzymie”, *Nasza Przyszłość* 84 [1995], s. 383).

prac moich, z okresu błogosławionego więzienia w Watykanie, czeka na kolejkę. Próbuję trochę dłużej w dziedzinie „Historii Diecezji Polskich” – ale codzienny nawał coraz drobniejszych spraw mnie absorbuje i nie umiem od niego się bronić. Więc bardzo powoli rośnie kartoteka, a temat jest przerażający ogromem. Zaleta zaś jego jest wyraźne bardzo odgraniczenie od tematów pokrewnych i stosunkowo mała pokusa wędrowania po ubocznych manowcach.

Z Polski wieści monotonna przeraźliwa. Jest, jak pisze Baliński⁵², rzeczą sumienia by w tym koszmarze nie zasnąć. „Gdybym Ciebie miał zapomnieć, święte Jeruzalem”⁵³.

Polecam się pamięci i modlitwom Pana Profesora,

W. Meysztowicz⁵⁴

6. APISK 7/28, k. 66-67, mps, rks.

Rzym, 14.12.1946

Szanowny i Kochany Panie Profesorze,

List Pana z 30 XI siedł tu całe dwa tygodnie, zapewne cenzura tu winna, bo książeczkę o O. Rylle⁵⁵ otrzymałem już dość dawno, i nawet umieściliśmy o niej wzmiankę w naszym biuletynie⁵⁶. Tymczasem jest ona w Kongregacji Propagandy⁵⁷, która się zainteresowała O.

⁵² Prawdopodobnie mowa tu o **Stanisławie Balińskim** (1898-1984), polskim poecie, prozaiku, eseiście i dyplomacie. Ukończył polonistykę na UW. W 1920 r. został członkiem grupy poetyckiej Skamander. Od 1922 r. pracował w Ministerstwie Spraw Zagranicznych (MSZ). W latach 1940-1945 był pracownikiem MSZ rządu RP na uchodźstwie. Równolegle publikował m.in. w tygodniku społeczno-kulturalnym *Wiadomości Polskie, Polityczne i Literackie*, miesięczniku liberalno-demokratycznym *Nowa Polska*. Po wojnie pozostał na emigracji. Zmarł w Londynie (zob. Grzegorz GAZDA, *Dwudziestolecie międzywojenne. Słownik literatury polskiej*. Gdańsk, Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe, 2008, s. 20).

⁵³ Jest to parafraza fragmentu Psalmu 137 (136) *Nad brzegami Babilonu*, który brzmi: „Jeruzalem, jeśli zapomnę o Tobie, niech uschnie moja prawica!” (*Biblia Tysiąclecia*. Wyd. 3 poprawione, Poznań-Warszawa, Wydawnictwo Pallottinum, 1990, s. 699).

⁵⁴ Podpis odręczny.

⁵⁵ Mowa tu o książce autorstwa Stanisława Kościalkowskiego *O. Maksymilian Ryllo T.J. (1802-1848)*, Bejrut, Imprimerie catholique, 1946.

⁵⁶ Prawdopodobnie chodzi o powielany nieregularny biuletyn w języku łacińskim *Relationes Instituti Historici Polonici Romae*. Był on pierwszym własnym wydawnictwem Instytutu, w którym na bieżąco informowano o wydarzeniach naukowych: konferencjach, odczytach, wydawnictwach, zob. SUPRUNIUK, „Ks. Prof. Walerian...”, s. 61.

⁵⁷ Kongregacja Rozkrzewiania Wiary (łac. Congregatio de Propaganda Fide) – urząd Kurii Rzymskiej zajmujący się misyjną działalnością Kościoła katolickiego. W 1988 r. zmienił nazwę na Kongregacja Ewangelizacji Narodów i Krzewienia Wiary.

Ryłą, zanim ją stąd odbiorę, by ją umieścić w Bibliotece Watykańskiej, gdzie próbuję koncentrować całą naszą literaturę emigracyjną, przynajmniej śródziemnomorską.

Odpowiadam na pytanie w sprawie księgozbioru i majątku Instytutu. W Rzymie mamy analogiczną instytucję: Polski Instytut Historyczny, którego ja – wobec oporu Profesora Paszkiewicza – jestem prezesem. Jest to jedyna instytucja prawdziwie polska, po oddaniu bez próby obrony przez Pana Michałowskiego Biblioteki Akademii Ambasadorowi Pana Kota⁵⁸. (Mimo niechęci do wracania do tej sprawy, muszę Panu Profesorowi donieść, jak się rzecz miała. Anglicy początkowo chcieli Bibliotekę oddać p. Kotowi: pod wpływem jednak Watykanu wycofali się z tego, zgłaszając swoje *désintéressement*, w nocy Ambasadora Sir Noel Charles'a⁵⁹ do Nuncjusza Borgongini Duca⁶⁰. Sprawa funduszu została zabezpieczona na dwa lata, dzięki Generałowi Andersowi⁶¹. Członkowie Akademii przez pewną okazję prosili Pana Michałowskiego by biblioteki nie oddawał, mimo że Akademia zmuszona jest oficjalnie^{62h} o takie oddanie prosić. Watykan – w osobie Nuncjusza Cortesi⁶³ – powiedział delegatowi Akademii, że podtrzyma stanowisko P. Michałowskiego. Stanowisko odmowne miało wszelkie szanse oparcia się nawet sądowemu procesowi o oddanie, gdyż lokal był

⁵⁸ **Stanisław Kot** (1885-1975), polski historyk kultury i wychowania, profesor UJ, działacz ruchu ludowego, polityk. W grudniu 1939 r. wszedł w skład rządu RP na uchodźstwie. Był m.in. ambasadorem RP w Kujbyszewie (1941-1942), ministrem informacji i dokumentacji (1943-1944). W lipcu 1945 r. powrócił do Polski i z ramienia komunistycznego Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej w latach 1945-1947 pełnił funkcję ambasadora w Rzymie. W 1947 r. pozostał na emigracji. Od 1955 r. był przewodniczącym Rady Naczelnej PSL na obczyźnie. Zmarł w Londynie (zob. Jadwiga CZACHOWSKA, *Biogram, Kot Stanisław – Słownik Pisarzy i Badaczy XX i XXI w.* (ibl.edu.pl) ; dostęp: 5.01.2026; zob. też Tadeusz RUTKOWSKI, *Stanisław Kot 1885–1975. Biografia polityczna*. Warszawa, Wydawnictwo DiG, 2000).

⁵⁹ **Noel Charles** (1891-1975), brytyjski dyplomata. Przebywał na placówkach brytyjskiego MSZ m.in. w Brukseli, Bukareszcie, Tokio, Moskwie. W latach 1944-1947 był ambasadorem we Włoszech (zob. *Who was Noel Charles?* https://www.biographies.net/people/en/noel_charles ; dostęp: 7.01.2026).

⁶⁰ **Francesco Borgongini Duca** (1884-1954), włoski duchowny rzymskokatolicki, kardynał. W 1929 r. otrzymał nominację na biskupa tytularnego i został mianowany nuncjuszem apostolskim we Włoszech. Funkcję tę sprawował do 1953 r. W tym samym roku otrzymał kapelusz kardynalski od papieża Piusa XII (zob. *Francesco Borgongini Duca* <https://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bborduc.html> ; dostęp: 7.01.2026).

⁶¹ **Władysław Anders** (1892-1970), polski generał broni, polityk. W czasie kampanii wrześniowej 1939 r. dostał się do niewoli sowieckiej. Zwolniony z więzienia po tzw. amnestii został dowódcą PSZ w ZSRR i awansował do stopnia generała dywizji. W 1942 r. przeprowadził ewakuację żołnierzy polskich i części cywilów z ZSRR na Bliski Wschód. We wrześniu 1942 r. został nominowany dowódcą APW. W lipcu 1943 r. powołał 2 KP, który pod jego dowództwem w 1944 r. uczestniczył w kampanii włoskiej, w tym w bitwie o Monte Cassino i Ankonę. Po wojnie pozostał w Anglii. W 1946 r. prezydent RP, Władysław Raczkiewicz, mianował go Generalnym Inspektorem Sił Zbrojnych i Naczelnym Wodzem. Zaś w tym samym roku władze komunistyczne pozbawiły go obywatelstwa polskiego (zob. *Władysław Anders*, <https://warhist.pl/biografie/wladyslaw-anders> ; dostęp: 10.01.2026; zob. też Władysław ANDERS, *Bez ostatniego rozdziału. Wspomnienia z lat 1939-1945*. Warszawa, Wydawnictwo Bellona, 2007; Jerzy KIRSZAK, Bogusław POLAK, Michał POLAK, *Generał broni Władysław Anders 1892–1970. Czyny i pamięć*. Warszawa, IPN, 2022).

⁶² Wyrażenie dopisane odręcznie.

⁶³ **Filippo Cortesi** (1876-1947), włoski duchowny rzymskokatolicki, dyplomata watykański, tytularny arcybiskup Syrakuz. Od 1936 r. pełnił funkcję nuncjusza apostolskiego w Polsce. W związku z brakiem następcy w okresie powojennym (brak konkordatu) tytuł nuncjusza zachował do śmierci (zob. *Archbishop Filipp Cortesi*, <https://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bcortf.html> ; dostęp: 10.01.2026).

niewątpliwie prywatnie najęty przez Pana Michałowskiego, a w tym prywatnym Pana Michałowskiego lokalu było wiele książek stanowiących niewątpliwą jego własność, wiele takich, które on sam nieformalnie tylko oddał Akademii, i zaledwie znikoma ilość innych książek co do których Akademia mogłaby – przypuściwszy, że byłaby w posiadaniu inwentarzy, co jest wysoce wątpliwe – żądać wydania. W tej sytuacji przekazanie Biblioteki z całym inwentarzem przez Pana Michałowskiego Ambasadzie P. Kota, z dodatkiem wielu rzeczy, które były jego prywatną własnością, daje się tłumaczyć jedynie słabością i nieorientowaniem co do charakteru obecnych „rządów” w Polsce, i losów polskich bibliotek pod tymi rządami. Rzec jest dla mnie osobiście o tyle przykrejsza, że sam przyczyniłem się do obrony Pana Michałowskiego, gdy ludzie lepiej oceniający jego charakter chcieli go, z pominięciem pewnych względów na wiek i zasługi od zarządu przez niego w znacznej mierze stworzonej Instytucji usunąć). Instytut ma minimalne fundusze, nie ma lokalu, prowadzi żywot rachityczny. Czy ma większe szanse przetrwania niż Instytut Jerozolimski⁶⁴ – nie wiem. Oparciem jest bardzo słabym, chociaż w odpowiedniej chwili byłby może dla celu, o który Panu Profesorowi chodzi, przydatny. Gdyby zaś to nie było możliwym, to czy nie dałoby się, gdyby już była konieczną likwidacja Jerozolimskiego Instytutu, zlikwidować inwentarz użytkowy, a księgozbiór przekazać Bibliotece Watykańskiej, używając pieniędzy, otrzymane ze sprzedaży, na koszt przywozu z Libanu do Rzymu? Te koszty zresztą, gdyby książki miały zostać własnością Watykanu jako specjalne *fondo*, może by sama Biblioteka pokryła? To by należało omówić.

Taki byłby może projekt na wypadek ostateczności: miejmy nadzieję, że do niej nie dojdzie.

Wciąż mi chodzi po głowie myśl, że wobec narastającej anarchii Kościół wyrasta dzięki temu, iż jest jakąś organizacją w pustce. Nie pierwszy raz to się zdarza: przecież żadnej donacji Konstantyna⁶⁵ nie było, a Państwo Papieskie zawdzięcza swe powstanie po prostu potrzebie

⁶⁴ W grudniu 1945 r., na bazie powołanego w 1942 r. Biura Studiów Bliskiego i Środkowego Wschodu w Jerozolimie, zainaugurował działalność Polski Humanistyczny Instytut Naukowy w Jerozolimie założony i kierowany przez Cezarię Baudouin de Courtenay-Jędrzejewiczową, profesor USB i UW. Instytut rozpoczął pracę w pięciu sekcjach naukowych: orientalistycznej, językoznawczej, historycznej, etnograficznej i teoriopoznawczej. Od stycznia 1946 r. był filią PIASA w Nowym Jorku. W 1947 r. z powodu sytuacji politycznej w Palestynie Instytut zakończył działalność, a jego badacze zostali ewakuowani do Wielkiej Brytanii (zob. Jan DRAUS, „Życie i działalność Cezarii Baudouin de Courtenay-Jędrzejewiczowej [1885-1967]”, w: *Losy Polek żyjących na obczyźnie i ich wkład w kulturę i naukę świata. Historia i współczesność*. Red. Agata i Zbigniew JUDYCCY. Lublin, Wydawnictwo Czelej, 1999, s. 44-52).

⁶⁵ Chodzi o sfałszowany dokument, na mocy którego cesarz rzymski Konstantyn I Wielki (306-337) miał nadać Kościołowi katolickiemu liczne dobra i przywileje.

oparcia się kraju o jakąkolwiek władzę, gdy władza cesarska zanikła. Zresztą czy nasza Prymasura⁶⁶ i jej wielkie znaczenie nie wyrosły na anarchii interregnów? Dziś dzieje się to samo. Wokół Biskupów w Polsce koncentruje się życie, oni są jedynym autorytetem. Jest ciekawe zjawisko: wydano ustawę małżeńską; tekst jest jeszcze znacznie pogorszoną wariantem znanego projektu Lutostańskiego⁶⁷. Według tej ustawy jedynie małżeństwa cywilne byłyby przez państwo uznane za legalne związki. Tymczasem nikt obecnie w Polsce innego małżeństwa, jak w Kościele, nie zawiera: ustawa narzucona przez nieuznaną władzę zawisła w powietrzu, przez nikogo nie wykonywana, szkolny przykład *legis non acceptatae*⁶⁸. Widzieliśmy też we Włoszech wzrost wpływów Watykanu z upadkiem faszyzmu i monarchii. Jeżeli prawdziwe są przewidywania dalszego rozlewu anarchii po Europie, to narody katolickie mają znacznie więcej szans na przetrwanie i na lepszą przyszłość niż inne. Jeżeli chodzi o Polskę, to w niej opór przeciwko bolszewizacji wyraźnie ma za fundament Kościół, a Prymas powrócił do swojej roli *interrex*.

Panie Profesorze, proszę mi wybaczyć tę dygresję. Jestem sam jakby olśniony tą perspektywą, ukazującą może te opatrnościowe drogi, których sens od 1939 roku zupełnie nie dawał mi się ująć.

Dziękuję Panu Profesorowi za spis zmarłych naszych profesorów. Zastanawiam się czy nie należy jakoś bardziej uroczysto podkreślić tę stratę.

Nie zdawałem sobie sprawy z rozmiarów i doniosłości waszego środowiska uniwersyteckiego. Tego trzeba bronić i uratować co najmniej studium polonistyczne⁶⁹.

Nie wiem, jak Państwu dziękować za opłatek. Niech Pan Bóg da Panu Profesorowi i Pani wszystkie łaski w Nowym Roku.

⁷⁰Najszczerzej i najwierniej oddany,

W. Meysztowicz

⁶⁶ Po śmierci ostatniego z Jagiellonów, króla Zygmunta Augusta, sejm i senat polski w 1572 r. przyznał prymasom Polski urząd *interrex*. W oparciu o nadane wówczas uprawnienia, prymas po śmierci króla przejmował najwyższą władzę w państwie. Wyznaczał miejsce i czas wyboru króla, załatwiał wszystkie sprawy bieżące państwa, przyjmował poselstwa zagraniczne, nominował nowo wybranego króla, odbierał od niego przysięgę i koronował go.

⁶⁷ Chodzi o projekt prawa małżeńskiego uchwalony przez Komisję Kodyfikacyjną (organ sejmowy z czasów II RP) 28 maja 1929 r. Przewidywał on m.in. całkowite równouprawnienie żony i męża i dopuszczał unormowanie stosunków majątkowych na zasadzie umowy. Opracowała go podkomisja z Karolem Lutostańskim na czele (zob. <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/29355/edition/35389> ; dostęp: 7.01.2026).

⁶⁸ *Lex non acceptata* (łac.) – sentencja prawna oznaczająca: „Prawo nie zostało zaakceptowane”.

⁶⁹ Prawdopodobnie mowa tu o dwuletnim Studium Polonistycznym przy Instytucie Polskim w Bejrucie, zob. Wstęp.

⁷⁰ Od tego miejsca pisane odręcznie.

Rzym, via degli Scipioni 284, 22.10.1949

Wielce Szanowny i Kochany Panie Profesorze,

List Pana z 14 bm. otrzymałem temu kilka dni i nie przestaję myśleć o poruszanej w nim sprawie. Oto co dotąd mogę powiedzieć.

Niestety, od oddania, zupełnie niepotrzebnego, Biblioteki PAU reżimowcom, nie ma żadnej polskiej instytucji mogącej przejąć Instytut, lub choćby zebrane przez Pana Profesora materiały i zabezpieczyć jakie takie ich przechowanie. Polski Instytut Papieski⁷¹, rządzony przez coraz to zmieniających się prałatów bez obciążeń naukowych nawet własnej biblioteki, złożonej co prawda z zupełnie wypadkowych książek, skatalogować nawet najprymitywniej nie może. Polskie Kolegium⁷², niedawno objęte przez Jezuitów, dawałoby może lepsze gwarancje przechowania – ale i tam wszystko to byłoby martwe i niczyjej nauce by nie służyło. Można by pomówić z Biblioteką Watykańską. Sam tam stale pracuję i cenię tę instytucję, gdzie myśl ma przytułek. Ale byłoby to włączenie polskiego dobytku w niepolską instytucję. To samo dotyczyłoby Papieskiego Instytutu Wschodniego⁷³, prowadzonego przez Jezuitów. Można by wreszcie, jak pisałem już kiedyś, po prostu złożyć skrzynie w Watykanie, czekając lepszych czasów. Ale Rzym w ogóle, moim zdaniem osobistym, daje dziś takie gwarancje bezpieczeństwa, jak te, które dawała Warszawa w 1937 czy 1938 roku. *Hannibal ante portas*⁷⁴, nie trzeba się łudzić: będą sowieckie tanki⁷⁵ na placu św. Piotra. I to niezadługo. Czy wożenie Instytutu – jakim zresztą kosztem to robić? – jest wskazane? Chyba by się go wiozło gdzieś za

⁷¹ Polski Papieski Instytut Kościelny w Rzymie rozpoczął działalność w 1910 r. jako Hospicjum Polskie. W 1928 r. uzyskał status placówki papieskiej pod nazwą Papieski Instytut Polski w Rzymie. Po zakończeniu II wojny światowej w budynku Instytutu znalazło miejsce polskie seminarium duchowne dla kleryków rekrutujących się głównie z byłych żołnierzy polskich. Później w Instytucie mieszkali przeważnie księża, których po wojnie zostali na emigracji. Po 1956 r. (tzw. popaździernikowa odwilż) zaczęli przyjeżdżać do Instytutu księża z Polski skierowani przez swoich biskupów na studia do Rzymu (zob. [Zarys historii Instytutu Polskiego w Rzymie \(opoka.org.pl\)](http://opoka.org.pl) ; dostęp: 15.01.2026).

⁷² Papież Pius IX dekretem z marca 1866 r. utworzył w Rzymie Papieskie Kolegium Polskie jako dom formacyjny dla kandydatów do kapłaństwa. Po 1956 r. Kolegium przyjmowało księży polskich, którzy po ukończeniu studiów seminaryjnych byli wysyłani przez swych biskupów do Rzymu w celu dalszej nauki. Obecnie Kolegium jest zamknięte (zob. <http://www.kolegium.opoka.org/> ; dostęp: 15.01.2026).

⁷³ Papieski Instytut Wschodni w Rzymie – wyższa uczelnia katolicka, założona w 1917 r., w której podejmowane są badania naukowe i prowadzona edukacja w zakresie studiów nad chrześcijańskim Wschodem.

⁷⁴ *Hannibal ante portas* (łac.) – „Hannibal u bram” to sentencja ostrzegająca przed poważnym niebezpieczeństwem zagrażającym ojczyźnie, miastu, krajowi. Wywodzi się z paniki Rzymian po klęsce pod Kannami (216 p.n.e.), gdy kartagiński wódz Hannibal znalazł się blisko Rzymu.

⁷⁵ Chodzi o sowieckie czołgi, a zwłaszcza T-34, które były kluczowym elementem wyposażenia armii radzieckiej podczas II wojny światowej.

ocean. I czy nie najlepiej by było przetrzymać wszystko, jak długo będzie można, w gościnnym Libanie. Nie bardzo zdaję sobie sprawę z elementów przymuszających do opuszczenia Libanu. Czy nie dadzą się one zwalczyć, przynajmniej na korzyść Instytutu i Pana Profesora? Co o tym sądzi zawsze tak rzeczowy i życzliwy Minister Zawadowski?⁷⁶. Błysnęła mi dziś myśl by zacząć mówić o przeniesieniu Instytutu do Wellingtonu, gdzie jest Ksiądz Leon Broel Plater i cała kolonia Polska⁷⁷. Byłoby względnie zabezpieczone przed Stalinem. Ale to chyba fantastyczny pomysł, bo jak na to dostać pieniądze? Co prawda, Nowa Zelandia ma podobno przyjąć 2.000 tzw. *hard core* – tj. osób nie mogących emigrować i dać im utrzymanie. Czyżby Państwo nie mogli, przez IRO⁷⁸, tam wyjechać zabierając ze sobą zbiory jako własny bagaż? Czy Pan Profesor nie mógłby wyjaśnić na miejscu, przy pomocy Tyszkiewicza⁷⁹, o ile to jest możliwe?

Miewam czasem tu kartki od Pani Walickiej. I innych wiadomości z Polski nie brak, ale wszystkie potwierdzają fakt, że sowietyzacja, choć powoli, postępuje według znanego wszystkim planu: wolniej niż w Czechach, Bułgarii, Węgrzech, ale mimo to stale i niezmiennie idzie się ku temu samemu. Może katastrofa nas uratuje.

⁷⁶ **Zygmunt Zawadowski** (1899-1978), polski prawnik, urzędnik konsularny i dyplomata. Ukończył prawo na UJK we Lwowie. W 1922 r. uzyskał tytuł doktora praw i rozpoczął pracę w MSZ. Po kampanii wrześniowej 1939 r. wyjechał z kraju i kontynuował służbę zagraniczną w rządzie RP na uchodźstwie. W latach 1944-1956 pełnił funkcję posła nadzwyczajnego oraz ministra pełnomocnego w Poselstwie RP w Bejrucie (zob. *Urzednicy służby zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej 1918-1944. Przewodnik biograficzny*, t. 1. Oprac. Krzysztof SMOLANA, Warszawa, Ministerstwo Spraw Zagranicznych – Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2020, s. 395-397).

⁷⁷ **Leon Broel-Plater** (1897-1980), polski duchowny rzymskokatolicki, doktor filozofii i teologii. W 1934 r. został powołany – jako kapelan – do służby czynnej w Wojsku Polskim. Podczas II wojny światowej kontynuował swoją posługę wśród żołnierzy. W latach 1941-1943 był oficerem łącznikowym w Londynie między bp. Józefem Gawliną a polskim Inspektoratem Lotnictwa i Brytyjskim Ministerstwem Lotnictwa. Jesienią 1944 r. został szefem duszpasterstwa polowego we Francji. W latach 1947-1959 był rektorem Polskiej Misji Katolickiej w Nowej Zelandii, a potem (do 1967) w Holandii. W 1964 r. uzyskał godność tajnego szambelana Jego Świątobliwości (zob. Wiktor Krzysztof CYGAN, „Broel-Plater Leon (1897-1980)”, w: [Broel-Plater Leon \(1897-1980\) | kapelani 1921-1939 biografy "B" \(wp.mil.pl\)](#) ; dostęp: 9.01.2026).

⁷⁸ IRO: *International Refugee Organization* (ang.) – Międzynarodowa Organizacja ds. Uchodźców została powołana przy Organizacji Narodów Zjednoczonych pod koniec 1946 r. Jej zadaniem była opieka nad uchodźcami oraz dziećmi przebywającymi poza krajem pochodzenia (bądź nieustalonej narodowości), a których rodzice zginęli lub zaginęli w wyniku wojny (zob. Paweł SĘKOWSKI, „Historia akcji opiekuńczej International Refugee Organization”, w: [Historia akcji opiekuńczej International Refugee Organization - MyPolska.UK](#) ; dostęp: 9.01.2026).

⁷⁹ **Michał Tyszkiewicz** (1903-1974), polski hrabia, ziemianin, urzędnik MSZ. W 1942 r. wraz z żoną Hanką Ordonówną prowadził ewakuację polskich dzieci z ZSRR, w tym do Indii. Później był m.in. sekretarzem Poselstwa RP w Teheranie i Bejrucie, a następnie radcą Poselstwa RP w Bejrucie. Po II wojnie światowej przez szereg lat współpracował z Radiem Wolna Europa (zob. [Tyszkiewicz, Michał - Osoby - Cyfrowa Biblioteka Polskiej Piosenki \(bibliotekapiosenki.pl\)](#) ; dostęp: 9.01.2026; zob. też APISK 6/21, k. 2).

Byłem w Niemczech. Von Paulus⁸⁰ już jest desygnowanym przez lud Führerem. Włosi, Francuzi i inni niezdolni do walki. Zalew Europy jest tylko kwestią czasu, a raczej wyboru momentu przez Stalina. Czekają na to, aż będzie miał Chiny gotowe do ataku, w 40 milionów piechoty, na Kanadę i Stany.

Siły duchowe w Kościele rosną. Ale siły materialne do przeciwstawienia się nowemu Islamowi są tylko w Ameryce, a i to pytanie, czy wystarczą, będąc w rękach krótkowzrocznych materialistów.

Bóg jest nad nami i niech będzie Jego wola. Przesyłam Panu Profesorowi wyrazy najgłębszego szacunku i prawdziwego oddania.

⁸¹Wiernie oddany w Chrystusie,

W. Meysztowicz

8. APISK 7/28, k. 69, druk, rks.

Rzym, 13.11.1949

Wielce Szanowny Panie Profesorze,

Poruszyłem sprawę ulokowania zbiorów Instytutu Orientalnego z Bejrutu w Papieskim Instytucie Polskim, via Pietro Cavallini 38. Obecny rektor X. Prałat M. Strojny⁸², ku wielkiemu memu zdziwieniu nie odrzucił *a limine*⁸³ takiej możliwości, chciałby jednak mieć bliższe dane co do lokalu, potrzebnego na umieszczenie książek i zbiorów. Złą stroną tego rozwiązania jest fakt częstych zmian na stanowisku rektora; by zapewnić jakąś ciągłość opieki nad zbiorami i ich udostępnianie, należałoby stworzyć jakieś „kuratorium”, czy coś podobnego. Będę jeszcze sondował inne tereny – nuż coś niespodziewanie zabłyśnie. Łączę wyrazy najserdeczniejszych uczuć i bardzo wysokiego szacunku – wiernie oddany *in Ch.*⁸⁴.

⁸⁰ **Friedrich Wilhelm Paulus** (1890-1957), niemiecki wojskowy i historyk wojskowości, feldmarszałek. Był jednym z głównych planistów Wehrmachtu. W 1942 r. został mianowany dowódcą ataku na Stalingrad. 31 stycznia 1943 r. podjął decyzję o kapitulacji i rozpoczął kolaborację z Sowietami. Po zwolnieniu z niewoli w 1953 r. osiedlił się we wschodnich Niemczech (zob. „Friedrich Wilhelm Ernst Paulus”, w: [Wayback Machine \(archive.org\)](http://www.waybackmachine.org) ; dostęp: 10.01.2026).

⁸¹ Od tego miejsca pisane odręcznie.

⁸² **Marian Strojny** (1906-1998), polski duchowny rzymskokatolicki, doktor obojga praw, adwokat Roty Rzymskiej. W listopadzie 1939 r. przeniósł się na stałe do Rzymu, gdzie pełnił wiele ważnych funkcji w różnych kongregacjach watykańskich. Po zakończeniu II wojny światowej zaangażował się także w działalność polonijną; w latach 1945-1948 był rektorem Papieskiego Kolegium Polskiego, a w latach 1949 - 1958 rektorem Papieskiego Instytutu Polskiego (zob. Michał JAGOSZ, „Śp. Ksiądz infułat Marian Strojny”, *Kronika Rzymska* 116 [1998], s. 25).

⁸³ *A limine* (łac.) – z góry, od razu.

⁸⁴ *In Ch.* (łac.) – w Chrystusie.

W. M

⁸⁵Ks. Walerian Meysztowicz, 284 Via degli Scipioni, Roma – Tel.30831

⁸⁵ Od tego miejsca tekst drukowany.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w Warszawie (APISK)

Zespół nr 2: Ambasada RP przy Stolicy Apostolskiej 1920-1976 [1977].

Zespół nr 7: Spuścizna Stanisława Kościółkowskiego 1924-1950.

Zespół nr 50: Spuścizna Waleriana Meysztowicza 1931-1982 [-1987].

Opracowania

ANDERS Władysław, *Bez ostatniego rozdziału. Wspomnienia z lat 1939-1945*. Warszawa, Wydawnictwo Bellona, 2007.

Biblia Tysiąclecia. Wyd. 3 poprawione, Poznań-Warszawa, Wydawnictwo Pallottinum, 1990.

„Bibliografia prac Henryka Paszkiewicza za lata 1924-2014 i literatury o nim”. Oprac. Michał KOZŁOWSKI, w: *Henryk Paszkiewicz wydobyty z zapomnienia*. Red. Małgorzata DĄBROWSKA, Łódź, Uniwersytet Łódzki – Warszawa, IPN, 2019, s. 190-200.

BIEGAŃSKI, Stanisław, „Henryk Paszkiewicz (1897-1979)”, *Antemurale* 24 (1980), s. 313-321.

CZERMIŃSKI Marcin, *O. Maksymilian Ryłło Towarzystwa Jezusowego Misyjonarz Apostolski*, t. 1-2. Kraków, Drukarnia „Czasu”, 1911-1912.

DANIELUK Robert, „Maksymilian Ryłło SJ i jego misja na Bliskim Wschodzie”, w: *Z historii obecności Polaków w Libanie*. Rzym, Papieski Instytut Studiów Kościelnych, 2021, s. 9-23.

DOPIERAŁA Kazimierz „Karolina Lanckorońska”, w: *Polonia włoska. Słownik Polaków i instytucji polskich we Włoszech*. Bydgoszcz, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, 2002, s. 61-63.

DRAUS Jan, „Szkoly i studia na włoskim szlaku 2 Korpusu Polskiego”, *Dzieje Najnowsze* 53/2 (2021), s. 67-90.

TENŻE, „Życie i działalność Cezarii Baudouin de Courtenay-Jędrzejewiczowej (1885-1967)”, w: *Losy Polek żyjących na obczyźnie i ich wkład w kulturę i naukę świata. Historia i współczesność*. Red. Agata i Zbigniew JUDYCCY, Lublin, Wydawnictwo Czelej, 1999, s. 44-52.

GAWROŃSKA-GARSTKA Magdalena, *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Uczelnia ziem Północno-wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej (1919-1939) w świetle źródeł*. Poznań, Wydawnictwo Rys, 2016.

GAZDA Grzegorz, *Dwudziestolecie międzywojenne. Słownik literatury polskiej*. Gdańsk, Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe, 2008, s. 20.

GÓRNY Grzegorz, *Leksykon laureatów literackiej Nagrody Nobla*. Kraków, Agencja Wydawnicza Zebra, 1993, s. 23-24.

GÓRNY Rafał, „Polski Instytut Historyczny w Rzymie w świetle archiwaliów z zasobu Fundacji Rzymskiej im. Janiny Umiastowskiej”, *Miscellanea Historico-Archivistica* 31 (2024), s. 179-227.

GROMADA Tadeusz, „Rola i działalność Polskiego Instytutu Naukowego w Ameryce”, w: *I Kongres Polskich Towarzystw na Obczyźnie: 8-11 września 2005*. Red. Małgorzata ŚWIĘCH-PŁONKA, Kraków, Polska Akademia Umiejętności, Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”, 2007, s. 17-24.

Henryk Paszkiewicz wydobyty z zapomnienia. Red. Małgorzata DĄBROWSKA, Łódź, Uniwersytet Łódzki – Warszawa, IPN, 2019.

JAGOSZ Michał, „Śp. Ksiądz infułat Marian Strojny”, *Kronika Rzymska* 116 (1998), s. 25.

JEDLICKI Jerzy, „Charkiewicz Walerian”, w: *Słownik historyków polskich*. Warszawa, Wiedza Powszechna, 1994, s. 73.

JUDYCKI Zbigniew Andrzej, „Meysztowicz Walerian”, w: *Polonia włoska. Słownik Polaków i instytucji polskich we Włoszech*. Bydgoszcz, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, 2002, s. 74-75.

KIRSZAK Jerzy, POLAK Bogusław, POLAK Michał, *Generał broni Władysław Anders 1892–1970. Czyni i pamięć*. Warszawa, IPN, 2022.

KOPIEC Jan, „Pięćdziesięciolecie Polskiego Instytutu Historycznego w Rzymie”, *Nasza Przyszłość* 84 (1995), s. 381-389.

LANCKOROŃSKA Karolina, „Polski Instytut Historyczny w Rzymie”, *Rocznik PAU* (1992-1993), s. 235-240.

TAŻ, *Wspomnienia wojenne 22 IX 1939 – 5 IV 1945*. Kraków, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 2001.

MEYSTOWICZ Walerian, *Gawędy o czasach i ludziach*. Łomianki, Wydawnictwo LTW, 2008.

MOLENDAN Jan, „Meysztowicz Aleksander Michał (1864-1943)”, w: *PSB*, t. 20. Wrocław, Polska Akademia Nauk, 1975, s. 486-489.

Oskar Halecki i jego wizja Europy, t. 1-3. Red. Małgorzata DĄBROWSKA, Warszawa, IPN – Łódź, Uniwersytet Łódzki, 2012-2014.

PISKUREWICZ Jan, „Józef Michałowski – założyciel i kierownik Stacji Naukowej Polskiej Akademii Umiejętności w Rzymie (1921-1946)”, *Nauka Polska* 7 (1998), s. 63-84.

POTYKANOWICZ-SUDA Lidia, *Polscy uchodźcy w Iranie w latach 1942-1945 w świetle archiwaliów Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych*. Rzym, Papieski Instytut Studiów Kościelnych, 2022.

TAŻ, „Wiadomości z Wilna i emigracji z lat 1939-1949 w liście profesora Michała Birżyski do profesora Stanisława Kościalkowskiego”, *Regiony i Pogranicza* 6-7 (2018-2019), s. 156-163.

TAŻ, „Polscy uchodźcy w Libanie w latach 1944-1949 w świetle archiwaliów Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych”, w: *Z historii obecności Polaków w Libanie*. Rzym, Papieski Instytut Studiów Kościelnych, 2021, s. 25-99.

ROSZKOWSKI Wojciech, „Halecki Oskar”, w: *Słownik Biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku*. Warszawa, Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna wydawnicza Rytm, 2005, s. 414.

RUTKOWSKI Tadeusz, *Stanisław Kot 1885–1975. Biografia polityczna*. Warszawa, Wydawnictwo DiG, 2000.

STANIAK Beata, „Józef Maria Bocheński OP – portret i oblicza erudyty”, *Człowiek w kulturze* 18 (2006), s. 249-258.

Stanisław Kościalkowski pamięci przywrócony. Red. Małgorzata DĄBROWSKA, Łódź–Warszawa, IPN, Uniwersytet Łódzki, 2016.

SUPRUNIUK Mirosław Adam, „Jerzy Aleksandrowicz (1886–1970)”, *Archiwum Emigracji. Studia – Szkice – Dokumenty* 1-2 (2010), s. 317–321.

TENŻE, „Ks. Prof. Walerian Meysztowicz i Polski Instytut Historyczny w Rzymie”, *Archiwum Emigracji* 1 (2013) s. 51-68.

SZPOPER Dariusz, BIELECKI Andrzej, *Aleksander Meysztowicz. Portret polityczny konserwatysty*. Gdańsk, Wydawnictwo Arche, 2001.

SZUDY Józef, *Dzieje Studium Rolniczego i Wydziału Rolniczego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (1923-1939)*. Toruń, Wydawnictwo Naukowe UMK, 2022.

Urzędnicy służby zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej 1918-1944. Przewodnik biograficzny t. 1. Oprac. Krzysztof SMOLANA, Warszawa, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2020, s. 395-397.

WOJTYSKA Henryk Damian, „Polski Instytut Historyczny w Rzymie (dawne i nowe inicjatywy edytorskie)”, *Informationes* 5 (1991), s. 15-38.

ŻYTKOWICZ Leonid, „Stanisław Kościalkowski 1881-1960”, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 14. Wrocław, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1968-1969, s. 394-396.

Netografia

„Archbishop Filipp Cortesi”, <https://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bcortf.html> [dostęp: 10.01.2026].

„Biegański Stanisław”, [Kartoteka Osobowa Emigracji Polskiej \(umk.pl\)](http://umk.pl) [dostęp: 4.01.2026].

CYGAN Wiktor Krzysztof, „Broel-Plater Leon (1897-1980)”, [Broel-Plater Leon \(1897-1980\) | kapelani 1921-1939 biogramy "B" \(wp.mil.pl\)](http://wp.mil.pl) [dostęp: 9.01.2026].

CZACHOWSKA Jadwiga, „Biogram”, [Kot Stanisław – Słownik Pisarzy i Badaczy XX i XXI w. \(ibl.edu.pl\)](http://ibl.edu.pl) [dostęp: 5.01.2026].

„Francesco Borgongini Duca”, <https://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bborduc.html> [dostęp: 7.01.2026].

„Friedrich Wilhelm Ernst Paulus“, [Wayback Machine \(archive.org\)](http://archive.org) [dostęp: 10.01.2026].

„Fundacja Rzymska im. Janiny Umiastowskiej”, <https://www.fondazioneumiastowska.com/> [dostęp: 11.01.2026].

HOMERSKI Józef, „Śp. O. Ludwik Semkowski (1891-1977)”, [https://Śp. o. Ludwik Semkowski \(1891-1977\) \(theo-logos.pl\)](http://theo-logos.pl) [dostęp: 3.01.2026].

KOŚCIAŁKOWSKI Stanisław, „Nie zgaśnie...”, *Orzeł Biały* 175 (1945), s. 2-3 (<https://pbc.uw.edu.pl/id/eprint/2708/1/40.pdf>) [dostęp 30.12.2025].

KRAHEL Tadeusz, „Uniknął katyńskiego losu – Ks. Franciszek Tyczkowski”, [Czas Miłosierdzia - Białostocki Biuletyn Kościelny \(archibial.pl\)](http://archibial.pl) <https://archibial.pl/czas/arch35/art/krahel.htm> [dostęp: 18.12.2025]

„Lettera Apostolica in forma di Motu Proprio per il cambiamento della denominazione da Archivio Segreto Vaticano ad Archivio Apostolico Vaticano, 28.10.2019” <http://archivioapostolicovaticano.va/content/aav/it/news/news/Motu-Proprio-AAV.html> [dostęp: 18.12.2025].

MORAWSKI Stanisław, August, *Józef Michałowski twórca i wieloletni kierownik biblioteki stacji naukowej PAU w Rzymie* [Stanisław A. Morawski | Józef Michałowski twórca i wieloletni kierownik biblioteki stacji naukowej PAU w Rzymie \(mabpz.org\)](http://mabpz.org) [dostęp: 4.01.2026].

„Papieskie Kolegium Polskie”, <http://www.kolegium.opoka.org/> [dostęp: 15.01.2026].

POTYKANOWICZ-SUDA Lidia, SZALENIEC Mariola, „Spuścizna Stanisława Kościółkowskiego 1924-1950. Inwentarz”. Rzym 2016 [komputeropis dostępny online https://pisk.jezuici.pl/wp-content/uploads/2025/08/PISK_inwentarz_zespol_7.pdf ; dostęp 05.02.2026].

POTYKANOWICZ-SUDA Lidia, SZALENIEC Mariola, „Polskie Liceum i Gimnazjum Ogólnokształcące w Rzymie [1937-] 1944-1946 [-1948]. Inwentarz”. Rzym 2017 [komputeropis dostępny online https://pisk.jezuici.pl/wp-content/uploads/2025/08/PISK_inwentarz_zespol_19.pdf ; dostęp: 04.02.2026].

POTYKANOWICZ-SUDA Lidia, „Spuścizna Waleriana Meysztowicza 1931-1982 [-1987]. Inwentarz”. Rzym 2025 [komputeropis dostępny online https://pisk.jezuici.pl/wp-content/uploads/2025/10/PISK_inwentarz_zespol_50.pdf ; dostęp 05.02.2026].

„Projekt prawa małżeńskiego”, <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/29355/edition/35389> [dostęp: 7.01.2026].

SĘKOWSKI Paweł, „Historia akcji opiekuńczej International Refugee Organization”, [Historia akcji opiekuńczej International Refugee Organization - MyPolska.UK](#) [dostęp: 9.01.2026].

[Stanisław Józef Biegański - Biogramy Postaci Historycznych \(ipn.gov.pl\)](#) [dostęp: 4.01.2026].

[Tyszkiewicz, Michał - Osoby - Cyfrowa Biblioteka Polskiej Piosenki \(bibliotekapiosenki.pl\)](#) [dostęp: 9.01.2026].

“Who was Noel Charles?” https://www.biographies.net/people/en/noel_charles [dostęp: 7.01.2026].

“Władysław Anders”, (<https://warhist.pl/biografie/wladyslaw-anders/>) [dostęp: 10.01. 2026].

WYROZUMSKI Jerzy, „Karoliny Lanckorońskiej wkład do badań nad historią Polski”, *Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności* 6 (2004), s. 67-77, [pkhn-pau-VI-2004-3.pdf](#) [dostęp: 3.01.2026].

„Zarys historii Instytutu Polskiego w Rzymie”, [Zarys historii Instytutu Polskiego w Rzymie \(opoka.org.pl\)](#) [dostęp: 15.01.2026].